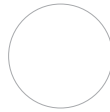

Ready for
take off?!

Resultaat & perspectief van vier jaar proef en praktijk

Colofon

November 2009

Deze brochure is een uitgave van Varkens in ComfortClass

Samenstelling en redactie: WhatEls, Delwijnen

Vormgeving en drukwerk: Vandermeer visuele communicatie, Culemborg

Beeldmateriaal: Livestock Research van Wageningen UR en

Rlf communicatieve vormgeving, Cothen

Varkens in ComfortClass is een initiatief van de vakgroep Varkenshouderij van LTO Nederland en de Dierenbescherming in nauwe samenwerking met Livestock Research van Wageningen UR, ForFarmers en Privoon. Het initiatief is mede mogelijk gemaakt door het ministerie van LNV, de provincies Groningen, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg, de Rabobank, Varkens in Zicht en de stuurgroep LIB.

Welkom aan boord

Met deze brochure heeft u het resultaat in handen van een uniek en gezamenlijk initiatief om het dierenwelzijn in de Nederlandse varkenshouderij op een hoger plan te brengen. Dat moet en het kán. Soms al door relatief eenvoudige aanpassingen. Maar vooral door lef, ambitie en de overtuiging dat beter welzijn loont voor mens en dier. De resultaten uit het project Varkens in ComfortClass tonen aan dat welzijnsverbetering haalbaar is en leeft bij varkenshouders in Nederland. Maar pas als de consument diervriendelijk geproduceerd vlees belangrijk vindt en dat bewust kiest en koopt, kunnen we zeggen dat onze missie geslaagd is. Helpt u mee om dat voor elkaar te krijgen?

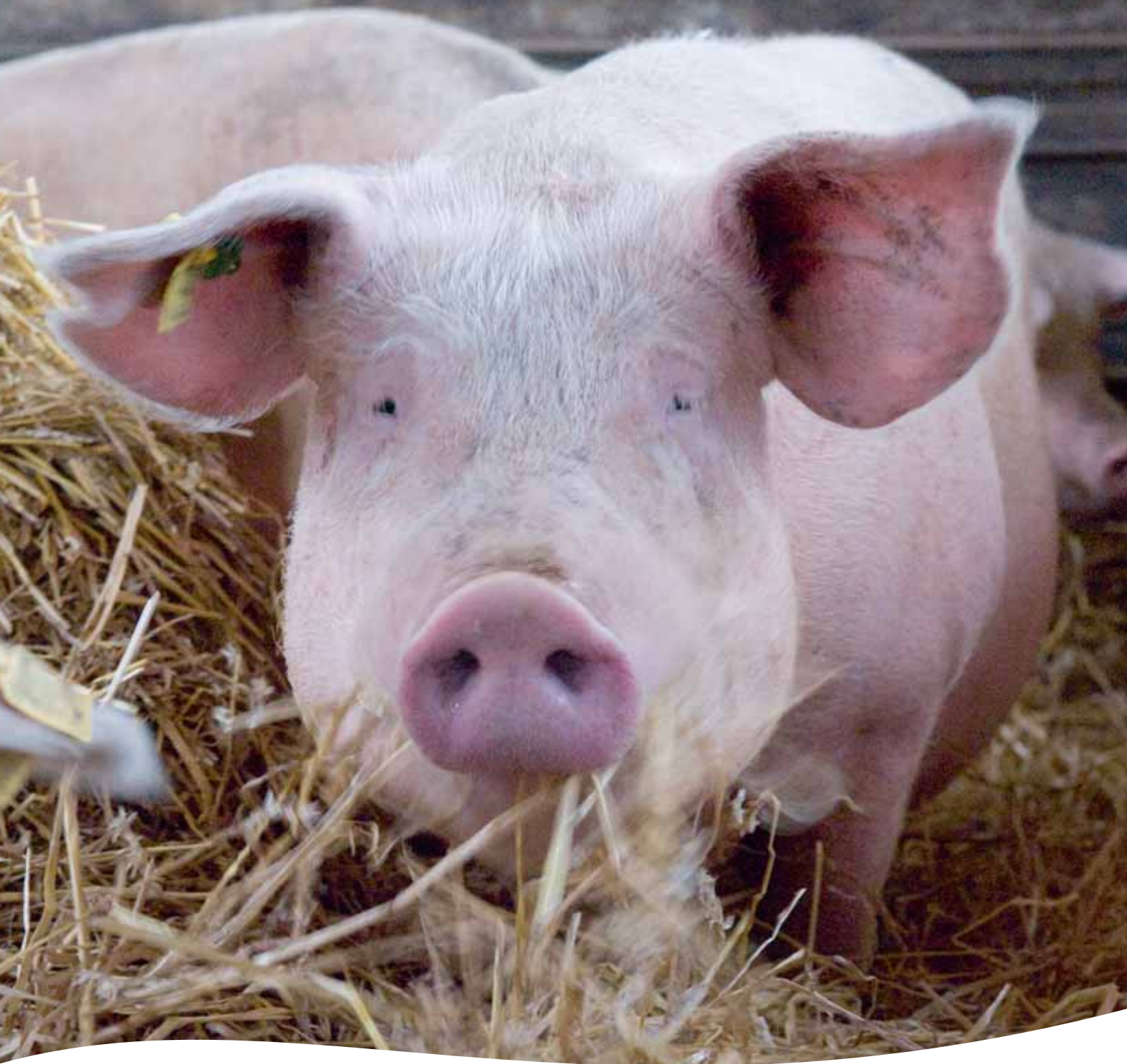
Annechien ten Have-Mellema
Voorzitter vakgroep
Varkenshouderij LTO Nederland

“Wie vandaag niet kijkt naar markt en maatschappij, kan morgen te laat zijn. De proactieve en gezamenlijke aanpak van LTO en Dierenbescherming draagt bij aan een gezonde economische basis in combinatie met beter dierenwelzijn.”

Bert van den Berg
Senior beleidsmedewerker
veehouderij Dierenbescherming

“Niet alleen kritisch zijn, maar constructief samen met de varkenssector aan een beter dierenwelzijn werken. De ComfortClass-benadering biedt hiervoor unieke mogelijkheden.”

Varkens in ComfortClass, een innovatief initiatief

Maatschappelijk verantwoord ondernemen is steeds meer een 'keurmerk' geworden voor bedrijven en sectoren die werken aan een goede balans tussen people, planet, profit. Evenwicht tussen sociale, ecologische en economische belangen betekent tenslotte winst voor iedereen en perspectief voor de toekomst. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zet in lijn hiermee, zwaar in op duurzame veehouderij. Kort gezegd gaat het daarbij onder andere om een veehouderij waarbij dieren natuurlijk gedrag vertonen, daglicht krijgen en nauwelijks tot geen fysieke ingrepen ondergaan (zoals staarten couperen en castreren).

Ook de varkenshouderijsector in Nederland wil inspelen op deze veranderende trend. Dat betekent zoeken naar een beter evenwicht tussen de belangen van boer en beest. Is dierenwelzijn op een rendabele manier in te passen in de bedrijfsvoering en hoe dan? In 2006 gingen LTO Vakgroep Varkenshouderij en Dierenbescherming gezamenlijk de uitdaging aan om een houderijprincipe voor varkens te toetsen én realiseerbaar voor de praktijk te maken. Dit resulteerde in de bouw van de Varkens in ComfortClass-proefstal in Raalte en de oprichting van een Innovatiegroep: varkenshouders die betrokken waren bij het onderzoek en de uitrol daarvan in de dagelijkse praktijk.

Een nieuwe kijk op veehouderij

De ComfortClass-vleesvarkensstal in Raalte is een innovatief voorbeeld van een totaal andere kijk op houderijsystemen. Uitgangspunten hierbij zijn de tien belangrijkste welzijnsbehoeften van het varken (zie kader). Deze behoeften zijn gedefinieerd aan de hand van onderzoek door Wageningen UR en worden gehanteerd als een programma van eisen voor het ontwerpen van houderijsystemen. De ComfortClass-stal in Raalte is een proefstal en zo ontworpen dat het qua oppervlak en faciliteiten, ruimte biedt aan het varken om deze behoeften in te vullen. Vier jaar onderzoek in de proefstal toont aan óf en in welke mate de stal voldoet aan de welzijnsbehoeften van het varken. Blijven de staarten eraan en hoe belangrijk zijn ruimte en groepsgrootte? Wat kost welzijn aan investering en arbeid, en wat levert het op?

De 10 welzijnsbehoeften van het varken

behoefte	het varken wil...
Verzadiging	ongestoord en onbeperkt kunnen eten en drinken in gezelschap van andere varkens
Rust	een groot deel van de tijd rustig kunnen liggen samen met andere varkens
Verkennen	samen met andere varkens de omgeving verkennen en kunnen wroeten
Sociaal contact	als sociaal dier niet alleen zijn
Mesten	veilig kunnen mesten en urineren op een daarvoor bestemde plek (het is een zindelijk dier)
Zelfverzorging	zichzelf kunnen verzorgen (schuren, krabben)
Beweging	voldoende beweging
Gezondheid	geen ongemak ervaren van ziekte
Thermocomfort	het niet te warm of te koud hebben, via een stal die daarin voorziet of waar hij/zij dat zelf kan regelen
Veiligheid	veiligheid om te kunnen eten of zich terug te trekken

Dit zijn de behoeften van het 'vleesvarken', dat is een varken bestemd voor vleesproductie van 10 weken tot ca. een half jaar.

Aan elk van de 10 behoeften van het vleesvarken kan op verschillende manieren tegemoet worden gekomen. Bijvoorbeeld door het bouwen van een gesloten stal met mechanische ventilatie om het voor het varken comfortabel te maken. Maar ook een natuurlijk geventileerde stal met strooisel is een goed alternatief omdat de varkens daarin zelf voor een warm microklimaat kunnen zorgen. Er is dus niet één ComfortClass-staltype. Met de 10 welzijnsbehoeften van het varken als een programma van eisen zijn er verschillende stallen te ontwerpen. Waar het om gaat is dat het varken die 10 behoeften op peil kan houden, en het zo vrij van ongerief kan leven en naar z'n zin heeft.

Uniek ontwerp

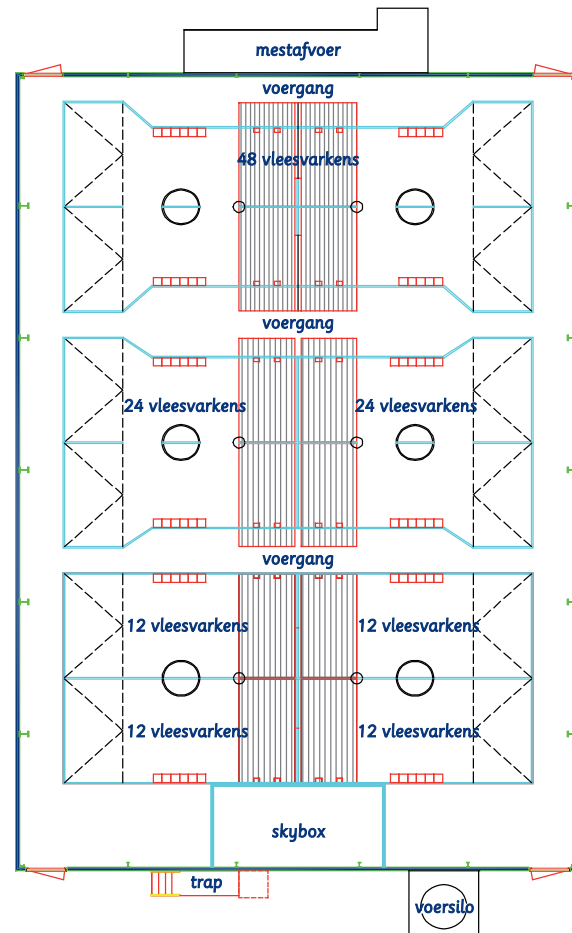
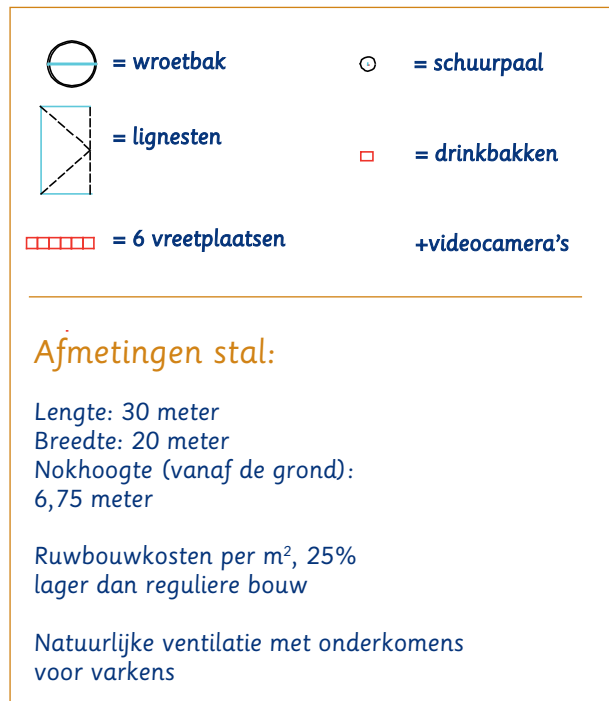
Zoals gezegd, de proefstal in Raalte is bestemd voor onderzoek naar het effect en de haalbaarheid van de ComfortClass werkwijze en is gebouwd op basis van de welzijnsbehoeften van het varken. Die behoeften zijn in de proefstal maximaal ingevuld. Kort gezegd betekent dat:

- Ca. 28m² per hok bij een bezetting van 12 varkens
- 6 vreetplaatsen voor 12 varkens
- Nevel/koelvoorziening bij omgevingstemperaturen boven de 25°C
- Voldoende lignesten met gesneden stro
- Wroetapparaat in elk hok
- Duidelijke aparte functiegebieden om te rusten, te eten, te wroeten en te mesten

Omdat ruimte een belangrijk element is om aan de welzijnsbehoeften van het varken te kunnen voldoen, kent de stal drie testunits die alle drie hetzelfde vloeroppervlak hebben. In deze units worden aanvankelijk 48 vleesvarkens gehouden (later meer), verdeeld in groepen van 12, 24 of 48 varkens. Deze indeling maakt het onder andere mogelijk om te onderzoeken of de ruimte die een varken nodig heeft kleiner kan zijn wanneer er meer varkens in één hok zitten en ze als het ware ruimte bij elkaar kunnen 'lenen'.

Proefstal Raalte

Proef én Praktijk

De proefstal is uniek en innovatief: het is een 100% welzijnsinvulling voor het varken. Zo'n ideaal plaatje staat ver af van de gangbare situatie en is niet haalbaar in de praktijk van de varkenshouder. Daar spelen naast dierenwelzijn ook andere belangen: arbeid en investering moeten zich terug vertalen in een goede opbrengst per varken om continuïteit en perspectief voor het bedrijf te kunnen garanderen. Om proef en praktijk met elkaar te verbinden is daarom vanaf de start van het project de Innovatiegroep opgericht. Deze groep van varkenshouders

heeft input aangeleverd voor het onderzoek en is kritisch betrokken gebleven bij de voortgang. Daarnaast hebben zes Innovatiegroepdeelnemers zelf (en op eigen wijze) invulling gegeven aan dierenwelzijn op hun eigen varkensbedrijf. Hierbij kregen zij op hun beurt weer ondersteuning vanuit de onderzoekers van Wageningen Livestock Research.

De doelstelling om dierenwelzijn nadrukkelijker een plek te geven in de bedrijfsvoering van varkenshouders in Nederland, is daarmee een gezamenlijke én gedreven zoektocht geworden naar een betere balans tussen boer en beest.

Varkens in ComfortClass, wat heeft 't gebracht?

In deze brochure wordt een samenvatting gegeven van het onderzoek. De belangrijkste conclusies naar aanleiding van dit praktijktoepassingsgericht onderzoek naar dierenwelzijn en welzijnsverbeteringen zowel in de proefstal in Raalte als voor de Innovatiegroep zetten we alvast op een rij.

Proefstal Raalte

- 🌀 Bij een ideaal stalontwerp volgens de ComfortClass-benadering is dierenwelzijn goed te waarborgen
 - 🌀 Beknibbelen op ruimte bespaart geld, maar gaat ten koste van welzijn
 - 🌀 Varkens liggen het liefst op stro, rubber komt op de tweede plaats en beton op de derde
 - 🌀 De staarten eraan houden lukt wel, maar kost moeite en vraagt veel aandacht
 - 🌀 De opfokperiode van de biggen is van invloed op hun gedrag daarna
 - 🌀 Wroeten / verrijking in de stal zijn belangrijk, het geeft afleiding en werkt preventief bij staartbijten. Het is echter lastig om geschikte, praktische verrijkingsmiddelen te vinden. Dat bleek ook tijdens de verrijkingsmateriaal ontwerpwedstrijd 'Paarlen voor de zwijnen' voor kunstenaars en ontwerpers; die heeft meerdere leuke ideeën en een winnaar, maar geen blijvend en voor de sector praktisch product opgeleverd
- 🌀 Licht en ruimte in de stal hebben een positief effect op de beleving van werk en veehouderij van zowel boer als burger
 - 🌀 Bij eenzelfde vloeroppervlak en dezelfde hoeveelheid varkens, is er meer leefruimte (dus welzijn) te realiseren wanneer de beschikbare ruimte niet wordt opgedeeld in kleinere units. Met andere woorden: grotere groepen leveren meer welzijn
 - 🌀 Meer ruimte per varken is op dit moment economisch niet haalbaar, er moet per varken geld bij

Innovatiegroep

Voor varkenshouders uit de Innovatiegroep lag de focus op de praktische toepasbaarheid van welzijnsverbetering in hun huidige situatie gekoppeld aan arbeid en rendement. Zij hebben, met ondersteuning van de ComfortClass-groep (wetenschappers, stallenbouwers, financieel adviseurs) in veel gevallen een deel van hun bedrijf verbouwd/omgebouwd en daarin ComfortClass-elementen aangebracht. Dat betekende soms forse veranderingen en concessies in de praktijksituatie van de varkenshouder. Met regelmatig overleg en diverse ontwerpsessies hielpen de deelnemers ook elkaar aan andere of nieuwe inzichten, tips en ideeën. Bij de varkenshouders uit de Innovatiegroep zijn concrete en economisch haalbare welzijnsverbeteringen toegepast:

- Door verwijderen van muren en afscheidingen bleek het mogelijk grotere groepen te huisvesten met meer leefruimte per varken
- Meer oppervlakte per dier (boven het wettelijk minimum) door eigen werkruimte te laten vervallen ten gunste van het hok
- Het aanbieden van afleidingsmateriaal
- Bewust ingerichte hokken, met maximale scheiding van functiegebieden
- 40% of meer oppervlak werd dichte vloer
- Het plaatsen van een extra schotje in de stal om achter te verschuilen
- Meer licht in de stal

De koplopers: hun initiatieven en resultaten

De ComfortClass-benadering laat ruimte aan varkenshouders om op eigen wijze invulling te geven aan de welzijnsbehoeften van het varken. De deelnemers aan de Innovatiegroep hebben gezamenlijk en individueel welzijnsverbeteringen uitgetoet. Voor sommigen kon dat in de bestaande stal, anderen hebben in de ontwerpen voor hun nieuw te bouwen stal ComfortClass-principes doorgevoerd. Of op basis van hun ervaringen, voor een bepaald staltype gekozen, zoals de Canadese Strooisel Stal.

Het experimenteren met vloersoorten, ruimtegebruik, sturing op mest- en liggedrag en het gebruik van afleidingsmateriaal heeft veel informatie opgeleverd. Voor al deze 'testen' geldt dat het succes van verschillende factoren afhangt. In welk hok en op welke plek in het hok je een aanpassing doet, bepaalt of het een succes of een misser is. Een schotje plaatsen bijvoorbeeld, resulteert op de ene plaats in het hok precies in wat de bedoeling is – functiescheiding – maar kan op een andere plek helemaal verkeerd uitpakken en juist ongewenst mestgedrag oproepen. Het komt dus heel precies en vraagt tijd en observatie.

De deelnemers aan de Innovatiegroep hebben onderzocht (en testen nog steeds!) wat het effect is van verschillende vloertypen en hoe 't staat met het mest- en liggedrag en de huidbeschadigingen bij huisvesting in grote groepen. Voor hen was het opvallend dat:

- 6 Kunststof platen of betonroosters met minder doorlaat of kunststofroosters in sommige gevallen goed voldoen als ligruimte
- 6 Ligruimte concentreren aan één zijde van het hok een positief effect had
- 6 Het bij een grote ruimte helpt om ligruimte gefaseerd beschikbaar te stellen
- 6 Bij oudere dieren een duidelijke scheiding lig/mestruimte lastig te realiseren is
- 6 Strobak + ketting beter scoorden dan de wroetbak
- 6 Afleidingsmateriaal veel wordt gebruikt, maar dat het ook variatie in gedrag aantrekt: bijten, snuffelen, schuren, draaien
- 6 Mesten van beren in een grote groep voor veel rijgedrag zorgt, met onrust en blessures als gevolg

John Marcellis

Arie Jan van der Mark

Nicky Sanders

Piet Rijkers

Annechien ten Have

Jan van Schijndel

Met betrekking tot sturing op mestgedrag in kleinere groepen (± 24 varkens) op een grotendeels dichte vloer blijkt dat :

- 🌀 Een schotje om veilig tegen te liggen en achter te mesen, een positief effect kan hebben, mits geplaatst op de goede plek!
- 🌀 Een extra schotje elders in het hok aan te bevelen is om veiligheid te bieden
- 🌀 Drinknippels in de buurt van de mestplaats helpen om het gedrag te sturen: een natte vloer trekt mestgedrag aan

Op het gebied van afleidingsmateriaal hebben alle deelnemers geëxperimenteerd met verschillende materialen:

- 🌀 Strobakken, deze worden veel gebruikt. De varkens moeten moeite doen om een beloning in de vorm van een strootje te krijgen en zijn daar vervolgens nog een tijdje mee bezig
- 🌀 Een ketting, al dan niet met een bal er aan, vinden ze leuk om mee te spelen
- 🌀 Stro of zaagsel op de vloer leidt tot wroeten en snuffelen en geeft afleiding
- 🌀 Een beweegbaar blok of stukje pijp tegen de muur dat ze met hun snuit omhoog kunnen duwen biedt ook afleiding

Zoals gezegd, het einde van het project betekent voor de koplopers niet dat daarmee ook hun eigen zoektocht naar de balans tussen boer en beest eindigt. De resultaten die ze behaald hebben zijn tegelijk een stimulans om scherp te blijven op andere verbeterkansen.

Varkens in ComfortClass, hoe nu verder?

Met vier jaar ComfortClass zijn we er natuurlijk nog niet als het er om gaat dierenwelzijn breed op de kaart te zetten binnen de varkenssector in Nederland. Technisch gezien blijkt het al mogelijk met betrekkelijk eenvoudige maatregelen aan de welzijnsbehoeften van het varken tegemoet te komen:

- De welzijnsbehoefte Verzadiging is in te vullen door meer vreetplaatsen te creëren: minimaal 2 vreetplaatsen per hok, en minimaal 1 per 8 dieren. Dat geeft meer rust wat ook goed is voor de groei.
- Aan de behoeften Rust, Beweging, Sociaal contact en Mesten kan met een grotere oppervlakte makkelijker worden voldaan. Dit kan o.a. bereikt worden door hokken samen te voegen tot één groter hok en daarmee ook ruimte te winnen door minder voergang.
- Een strobak met ketting kan goed voorzien in de behoeften Wroeten en Verkennen.
- Veiligheid is te realiseren door het plaatsen van een schotje waarachter varkens veilig kunnen mesten of voor andere varkens kunnen schuilen.
- Comfort is praktisch in te vullen door een schuurborstel of muurtje waaraan het varken zich kan schuren.

ComfortClass is dus geen rigide stalsysteem, maar vooral bedoeld om aan de sector handvatten te bieden waarmee welzijnsverbeteringen zijn toe te passen. De onderzoeks- en praktijkresultaten hebben laten zien dat bij ruime voorzieningen zoals in de proefstal Raalte het mogelijk is om het welzijn op een hoog niveau te brengen en te houden. Maar vooral ook dat varkenshouders wel mee willen. Bij de varkenshouders die de ComfortClass-benadering op hun eigen bedrijf hebben uitprobeerd, is gebleken dat met beperkte

middelen een beter leven voor de dieren realiseerbaar is en dat welzijnsverbeteringen per varkensbedrijf verschillend ingevuld kunnen worden.

Kosten en baten

Aan forse vooruitgang in welzijn zitten economisch gezien nog wat haken en ogen; de kosten die gemoeid zijn met de aanpassingen in de stal en het anders inregelen van arbeid worden (nog) niet terug verdiend. De balans tussen boer en beest is er op dit moment dus nog niet. Het Landbouw Economisch Instituut (LEI) heeft samen met Wageningen UR Livestock Research een economische analyse gemaakt van de proefstal in Raalte en de praktijkbedrijven. Ook heeft het LEI een prijslijst opgesteld van veel gehanteerde welzijnsverbeterende voorzieningen. Daarnaast heeft ForFarmers een aantal stalconcepten uit de ontwerpessies doorgerekend. Kort gezegd laten deze analyses zien dat de stalontwerpen met ComfortClass-elementen duurder zijn dan gangbare bouw. De stallen met grote groepen en de Canadese Strooisel Stal komen qua investering hier het dichtst bij. De stallen met grote groepen zijn bouwkundig per plaats goedkoper, maar door benodigde voorzieningen (zoals de weegunit) en het opnemen van ComfortClass-elementen toch duurder. De Canadese Strooisel Stal is vooral vanwege de extra ruimte die nodig is voor de opslag van strooisel, mest en aflevering, duurder. In de stallen met kleine afdelingen zitten de kosten met name in de vierkante meters voor de voergang en/of de luchtinlaat. De complete analyses en doorberekeningen zijn te downloaden op www.comfortclass.nl

ComfortClass smaakt naar meer

De resultaten van het Varkens in ComfortClass project smaken naar meer. In de uitdaging om welzijn rendabel te maken voor de boer, spelen consument en burger een rol. Weten dat een varken een beter leven heeft gehad, moet zich structureel vertalen in willen betalen voor hoger dierenwelzijn door de consument. Dat is het uiteindelijke doel. Om dat doel te bereiken willen LTO en Dierenbescherming gezamenlijk afspraken maken met ketenpartijen over de afzet van varkensvlees met welzijnslabel.

Overheid stimuleert duurzaamheid

Ook de overheid moet bij het bereiken van dit doel een belangrijke stimulerende en faciliterende rol spelen, zeker in de opbouw- en tussenperiode. De overheid kan varkenshouders stimuleren te kiezen voor de bouw van duurzame stallen bouwen waarin bovenwettelijke dierenwelzijnverbeteringen worden gerealiseerd. Dit maakt het voor varkenshouders makkelijker om de stap naar een nieuw marktsegment te maken. LTO en Dierenbescherming willen dan ook graag met de overheid samenwerken om stimuleringsinstrumenten als de Maatlat Duurzame Varkenshouderij, de Investeringsregeling Duurzame Huisvesting en subsidies voor het ontwikkelen en promoten van meerwaardeconcepten, optimaal te benutten. Het ondersteunen van praktijknetwerken is hierbij een waardevol instrument.

LTO en Dierenbescherming als aanjager

Om schot in de zaak te brengen zien LTO en Dierenbescherming voor zichzelf vooral een aanjagende en stimulerende rol naar sector, markt en burger/consument. Dat vertaalt zich naar de sector door:

- 🌀 Adviseurs van varkenshouders op het gebied van stal- en bouw, zoals LTO Bouw en Advies, te voorzien van kennis- en voorlichtingsmateriaal over de ComfortClass benadering. Daarmee kunnen varkenshouders in hun eigen bouw- en verbouwplannen het dierenwelzijn beter afwegen en inpassen.
- 🌀 Minstens twee maal per jaar, samen met deskundige adviseurs, een integrale ontwerpessie organiseren voor varkenshouders met bouwplannen.
- 🌀 Het initiëren en ondersteunen van netwerken van varkenshouders om vanuit de sector zelf nieuwe verduurzamingsinitiatieven uit te denken, uit te proberen en door te voeren. Ook voor de dragende zeug, de kraamzeug met biggen en gespeende biggen wordt aan welzijnsverbeteringen gewerkt.

Naar de burger/consument kan de Dierenbescherming haar rol als belangenbehartiger van het dier optimaal benutten. Diervriendelijker tot stand gekomen producten die door de Dierenbescherming met haar Beter Leven kenmerk worden aanbevolen, hebben een plus en worden door de consument gezien en gewaardeerd. Er komt geen speciaal ComfortClass-vlees. Het is immers geen merk of label maar een ontwikkelingstraject gericht op een vernieuwde houderijbenadering. Wél is het te verwachten dat op korte termijn varkensstallen die volgens de ComfortClass-benadering zijn gebouwd, het breed erkende Beter Leven kenmerk met 1 ster kunnen krijgen.

Voor de toekomst blijft het belangrijk integraal duurzame stallen met duidelijke aandacht voor dierenwelzijn te ontwerpen. Het door LNV geïnitieerde project Varkansen wordt ook ondersteund door LTO en Dierenbescherming. Het convenant dat bedrijfsleven, Dierenbescherming en LTO met de Minister van Landbouw hebben gesloten voor het opzetten van tussensegmenten, is van belang om marktpartijen over de schreef te trekken meerwaardeconcepten in de markt te zetten en deze richting consument te promoten.

Varkens in ComfortClass, ready for take off?!

Wél qua toestel (technische realisering) en bemanning (de varkenshouders).
Nu alleen nog de passagiers (de consumenten) die voor 't ticket willen betalen waarmee welzijnsverbetering in de varkenshouderij echt van de grond komt!